

TÜSKÉS GÁBOR

Fikció és valóság a *Confessio peccatoris*ban

A lengyelországi emigráció ábrázolása

II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris*a a 18. századi önéletrajzi irodalom különleges darabja.¹ Történeti szempontból azért fontos, mert az európai történelem egyik mozgalmas szakaszában, a spanyol örökösödési háború lezárását követő években, Franciaországban és Törökországban keletkezett. Szerzője a XIV. Lajos által támogatott magyarországi Habsburg-ellenes harc vezetőjeként egy ideig szerepet játszott a nemzetközi politikában. A mű egyéni nézőpontból reflektálja a korabeli európai hatalmi játszmák több fontos kérdését. Egy fejedelmi személyiség gondolkodásának és emlékezetének szűrőjén át, a választott emigráció és a kényszerű száműzetés perspektívájából jellemzi az abszolutizmus változatait, tárgyalja az új erőviszonyok megteremtésére tett kísérleteket, és értelmezi a békekötések motivációit, körülményeit. Irodalomtörténeti jelentőségét az adja, hogy sajátos helyet foglal el az emlékirattól és vallási konfessziótól az önéletrajzhoz és világi konfesszióhoz vezető folyamatban. Beletartozik a szubjektivizmus Richardson és Rousseau előtti történetébe, elővételezi a rousseau-i vallomás néhány sajátosságát,² s új oldalról világítja meg a 18. század elején együtt élő irodalmi, spirituális, bölcséleti és politikai áramlatok, műfaji hagyományok és retorikai beszéd-módok egymásra rétegződését. Egyaránt jelen van benne az eleven, gyakran közvetett önábrázolás, a múlttal való szembenézés kísérlete, a lelki megnyugvásért folytatott küzdelem, az önismerés szándéka, a történeti és személyes vonatkozások irodalmi stilizálásának igénye.³ Rákóczi itt magas irodalmi szinten, sűrítve és invenciózusan alkalmazta mindazt a poétikai, retorikai tudást és eszköztárat, amit tanulóéveiben elsajátított, olvasmányával továbbfejlesztett, és a szabadságharc idején számos műfajban maga is kipróbált.⁴

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

1 Franciscus II. RÁKÓCZI, *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes Principis Christiani. E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis editio Commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapestini: Bibliopolium Academiae Hungaricae, 1876) (a továbbiakban *Conf*); RÁKÓCZI Ferenc, *Vallomások*, ford. SZEPES Erika, kiad., jegyz., tan. HOPP Lajos (Budapest: Alexandra Kiadó, 2003, 1. kiadás, 1979); a továbbiakban *Vall*.

2 Jean-Jacques ROUSSEAU, *Les Confessions*, éd. critique par Raymond TRONSSON (Paris: Champion, 2010); Jean-Jacques ROUSSEAU, *Les Rêveries du promeneur solitaire*, éd., critique par Frédéric S. EIGELDINGER (Paris: Slatkine–Champion, 2010).

3 Gábor TÜSKÉS, „Psychomachie d’un prince chrétien: Au carrefour des genres autobiographique et religieux. François II Rákóczi, Confessio peccatoris. I–II.”, *Chroniques de Port-Royal* 66 (2016): 401–426; 67 (2017): 323–341.

4 MARKÓ Árpád, „A versíró Rákóczi”, *Magyar Szemle* 26 (1936): 249–254; HOPP Lajos, „Az író Rákóczi”, in

Rákóczi önábrázolásának irodalmi eszközeivel és mintáival, a valóság és fikció *Confessio*-beli viszonyának kérdésével eddig keveset foglalkoztak. Az önéletrajzi műfajok, köztük a vallomás és az emlékirat újabb kutatásai,⁵ azon belül fikció és valóság viszonyára, az emlékiratok poétikájára, emlékirat és regény kapcsolatára vonatkozó vizsgálatok⁶ hívták fel a figyelmet arra, hogy e műfajokban nagy szerepet játszanak a szerzők önértelmezési, identitásteremtő kísérletei, s e törekvéseket együttesen határozza meg a retorikai iskolázottság, a lelki diszpozíció és a kulturálisan beágyazott, egy adott társadalmi csoport által elfogadott szabályrendszer. Befolyásolják a munkákat az udvari etikett elvárásai, az egyházi normák és a világi életmód feszültsége, s alakítják az egykori és az aktuális társadalmi helyzet különbségei, az ezekkel szembeni vélt és valós elvárások, valamint az önlátatás egyénileg kódolt igénye. Az önéletrajzi művek szerzői gyakran egy elkülönített, zárt rendszert, ún. egologikus teret hoznak létre, melyben folyamatosan megerősítik önértékelésüket és szociális státuszukat, igyekez-

RÁKÓCZI Ferenc, *Vallomások, emlékiratok*, szerk., jegyz., tan., HOPP Lajos, SZEPES Erika és VAS István, ford. SZEPES Erika és VAS István, Magyar remekírók (Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1979), 808–971.

- 5 Vö. pl. Jean GARAPON, *La Grande Mademoiselle mémorialiste, une autobiographie dans le temps* (Genève: Droz, 1989); Yves COIRAULT, „De Retz à Chateaubriand: des Mémoires aristocratiques à l'autobiographie symbolique”, *Revue d'histoire littéraire de la France*, janvier-février (1989): 57–70; Eliane VIENNOT, „Les ambiguïtés identitaires du Je dans les Mémoires de Marguerite de Valois”, in *Le genre des mémoires, essai de définition* (Paris: Klincksieck, 1995), 69–79; Martina WAGNER-EGELHAAF, *Autobiographie* (Stuttgart–Weimar: Metzler, 2000); René DEMORIS, *Le roman à la première personne: Du classicisme aux Lumières* (Genève: Droz, 2002); Frédéric CHARBONNEAU, „Les identités rétrospectives du duc de Saint-Simon”, *Cahiers Saint-Simon* n° 30 (2002): 71–76; Tóth Zsombor, „EGOizmus: Az énreprezentáció mint énperformancia (self-fashioning) Bethlen Miklós emlékiratában”, *Egyháztörténeti Szemle* 4 (2003): 2, 57–86; Karl A. E. ENENKEL, *Die Erfindung des Menschen: Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius* (Berlin: de Gruyter, 2008); „Autofiktion: Neue Verfahren literarischer Selbstdarstellung”, Betreut und bearb. v. Martina WAGNER-EGELHAAF, Anna CZAJKA-CUNICO, Richard GRAY, in *Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit*, Bd. 8, Hg. Franciszek GRUZA (Frankfurt/M., usw.: Peter Lang, 2012), 129–251; LACZHÁZI Gyula, „A semmi Bethlen Miklós antropológiájában és önéletírásában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 336–355, itt: 347–351; Frédéric CHARBONNEAU, *Les silences de l'histoire: Les Mémoires Français du XVIIe siècle* (Paris: Hermann, 2016); Anja TRIPPNER und Christopher F. LAFERL, *Texte zur Theorie der Biographie und Autobiographie* (Stuttgart: Reclam, 2016).
- 6 Lásd pl. Hubert CARRIER, „Sincérité et création littéraire dans les Mémoires du cardinal de Retz”, *XVIIe siècle*, n° 94–95 (1971): 39–74; Yves COIRAULT, „Mémoires et vérité ou le double du mémorialiste”, *Corps Écrit*, n° 11 (1984): 123–130; Jean GARAPON, „Les mémorialistes et le réel: L'exemple du Cardinal de Retz et de Mademoiselle de Montpensier”, *Littératures Classiques*, n° 11 (1989): 181–189; Emmanuelle LESNE, *La poétique des mémoires (1650–1685)* (Paris: Champion, 1996); Mireille Ribière, „L'autobiographie comme fiction”, *Textuel*, n° 21 (1998): 13–26; Nathalie NOSBAUM, „Les romans-mémoires du XVIIIe siècle: entre mondanité et intimité”, *Cahiers Saint-Simon*, n° 29 (2001): 23–29; Emmanuelle LESNE, „La vérité dans les mémoires de la guerre des Cévennes”, *Cahiers d'histoire culturelle de l'Université de Tours*, n° 14 (2004): 155–170; Marie-Paule de WEERDT-PILORGE, „L'écriture de la vérité: les théoriciens de l'histoire, Saint-Réal, le P. Rapin et Lenglet Dufresnoy face aux mémorialistes”, *Cahiers d'histoire culturelle de l'Université de Tours*, n° 14 (2004): 5–12; Mélanie ARON, „L'écriture de la vérité dans les Mémoires de Madame de Motteville”, *Cahiers d'histoire culturelle de l'Université de Tours*, n° 14 (2004): 13–20; Jean GARAPON, „Les vérités diverses du Cardinal de Retz”, *Cahiers d'histoire culturelle de l'Université de Tours*, n° 14 (2004): 21–29; Marc HERSANT, *Le discours de vérité dans les Mémoires du duc de Saint-Simon* (Paris: Champion, 2009).

nek fenntartani a tökéletesség látszatát, s törekednek biztosítani a lelki stabilitást.⁷ Az egologikus beszédmódban nem jön létre valódi párbeszéd a szerző és az olvasó között; a kölcsönösség csak látszólagos; valójában ez is retorikai, irodalmi eszköz, mellyel az elbeszélő újra és újra önmagára irányítja a figyelmet. A kedvelt pragmatikus stratégiák közé tartozik a saját hibák és gyengeségek túlhangsúlyozása, melynek közvetett célja az öndicséret, az én pozitív megerősítése, a személyiség védelme. A nyelvi, képi, művészi megformálás rejtett összefüggései és ellentmondásai csak a legszigorúbb forráskritikával, komplex módszerek együttes alkalmazásával tárhatók fel. A vizsgálatban túl kell lépni valóság és fikció dichotómiáján, mivel az ide tartozó művek többé-kevésbé mindig fikcionalizálják az egyéni tapasztalatot, és nem egy szó szerint veendő, hanem egy szimbolikus valóságot ábrázolnak. A szerző deklarált becsületessége és valósághűsége itt bizonyos mértékig mindig fikció.

Mindezek a sajátosságok jól megfigyelhetők Rákóczi *Confessiójában*. A történelmi és személyi vonatkozások hitelességének, fikció és valóság viszonyának megítélésében meghatározó a címben jelzett, fiktív retorikai alaphelyzet: Rákóczi magányos beszélgetést folytat önmagával a „szívében született Megváltó jászolánál”. Az alapvetően augustinusi mintát követő soliloquium, a fiktív életgyónás azonban ennél sokkal összetettebb, szélesebb körű és csalóka: az elbeszélő nemcsak egykori és mai önmagával, hanem Jézussal, Istennel, kortársaival, a fejedelmekkel és majdani olvasóival is állandó, több-rétegű, eltérő irodalmi szinteken értelmezhető, fiktív párbeszédet folytat. A történelmi hitelesség szempontjából különösen tanulságos az a rész, melyben Rákóczi egymásnak részben ellentmondó adatokat közöl a szabadságharcot megelőző szervezkedésről, majd kifejti: „néhány ferde gondolkodású teológus véleményét követve” meggyőzte magát, hogy a burkolt fenntartás (elhallgatás), sőt a hazugság is megengedett, ha ezzel élet menthető.⁸

Ismeretes, hogy a három könyvre tagolt *Confessio* a vallási, spirituális indíttatású önéletírások csoportjába tartozik. Az előadásmód egyik fő jellegzetessége az érzelmi, vallási túlfűtöttség, a gondolatok szinte parttalan, a mondat határait gyakran feloldó áradása, a művészi forma alárendelése a reflexiónak. Meghatározó szerkezeti vonás az elbeszélő és meditatív részek folyamatos váltakozása, szoros egymásba fonódása. Az ezeket szervező, ismétlődő motívumok közé tartozik Rákóczi saját bűnössége, a bűnbocsánatért esedezés, a vezeklés, az elvonulás, a magány és az introspekció, s ide sorolható a megtérés, a törekvés az én teljes feladására, a lelkiismereti kérdések és az *amor proprius*, azaz az önszeretet problémája.⁹ Az amour-propre fogalma fontos szerepet játszik a 17. századi augustinusi, janzenista ihletésű morálfilozófiai diskurzusban, s

7 Éric TOURETTE, „De l'égologie selon La Rochefoucauld”, *Littérature* 165 (2012): 1, 3–15; ARADI Csenge Eszter, *A fogalmi metafora diskurzusteremtő szerepe a janzenista hatású XVII. századi francia prózában: Blaise Pascal és François de La Rochefoucauld munkáinak vizsgálata*, Disszertáció (Szeged: 2018), 53–60.

8 *Conf.*, 109: horrebam mentiri, sed secundum perversorum quorundam theologorum sententiam restrictionem mentalem ipsunque mendacium ad salvandum vitam absque detrimento tertii et status publici licite adhiberi posse vere mihi persvaseram; *Vall.*, 87.

9 Gábor TÜSKÉS, „Schuld und Sühne in der *Confessio peccatoris* von Fürst Ferenc Rákóczi II.”, *Simpliciana* 38 (2016): 379–414.

rendszerint önmagam önző szeretetét jelenti.¹⁰ Rákóczi is ebben az értelemben használja, és „az igazi Próteusz”-ként, „a világ és a földi bálványok fejedelme”-ként, „erős fegyveres”-ként metaforizálja önmaga ostromozására.¹¹ A kifejezés többeknél, így például La Rochefoucauld-nál és Rákóczinál, egyben a látszatkeltés és hipokrizis szinonimája; az önszeretet az egyéni és kollektív társadalmi hazugság forrása, mely gátolja önmagunk megismerését és a tudatos szellemi, erkölcsi fejlődést. A szív megnyugvása e felfogás szerint csak az amour-propre elutasításával, a saját akarat feladásával lehetséges.

Valóság és fikció viszonyának vizsgálatát a *Confessióban* több tényező nehezíti. Ezek közé tartozik mindenekelőtt a konkrétan megnevezett fő irodalmi mintához fűződő viszony tisztázatlansága, s hogy e minta maga is többféle műfajt és stílust kapcsol össze egymással.¹² Ide tartozik az emlékek poetizálása, a szimbolikus, metaforikus nyelvhasználat, a morális útmutatás megfogalmazásának igénye, a sajátos lelki diszpozíció, a politikai, katonai, hazafiúi és magánéleti szerepek mindvégig jelenlévő összemosása, a különböző idősíkok egymásba csúsztatása, a fokozott szubjektivitás, valamint az öngigazolás és a felelősség áthárításának motivációi. Rákóczi saját jelene szempontjából idézi fel a múltat, s miközben feltárja személyes esendőségét, vélt vagy valós hibáit, elmondja véleményét kora több szereplőjéről. Szubjektív ítéleteit, melyek számos esetben önkényesen kiválasztott jelenségek alapján kialakított, érzelmileg vezérelt felfogást tükröznek, gyakran kiterjeszti a történelem eseményeire és annak résztvevőire. Előfordul, hogy olyan tényeket rendez ok-okozati összefüggésbe, melyek pusztán mellérendeltségi viszonyt mutatnak, illetőleg mellérendelően mutat be egymással ok-okozati kapcsolatban álló tényeket, eseményeket, s nem jelzi az összefüggést. Leírásai gyakran többféleképpen értelmezhető, szimbolikus jelentést hordoznak.

Ismeretes, hogy a hadi események és a velük bármilyen kapcsolatban álló politikai, diplomáciai, gazdasági, társadalmi és más folyamatok, egyéni életutak és törekvések hiteles értelmezése a történetírás egyik legnehezebb feladata.¹³ A Rákóczi-kor a magyar történettudomány egyik legkidolgozottabb, ugyanakkor az egyik legtöbb vitát kiváltó, rendkívül ingoványos területe.¹⁴ A szabadságharc és az azt megelőző, illetőleg követő időszak eseményeiről számos, egymásnak gyakran ellentmondó elsődleges forrás áll rendelkezésre, melyek között gyakran a történésznek sem könnyű eligazodnia. Bár a *Confessiónak* nem központi témája a szabadságharc, a benne leírt vagy érintett,

10 ARADI, *A fogalmi metafora...*, 55–60.

11 *Conf.*, 196: hic verus ille Proteus, [...]; hic est princeps ille saeculi et mundanorum idolum, qui omni hominum statui se accomodat; 199: fortem armatum illo fortior repulsisti; *Vall.*, 161, 164.

12 Jacques FONTAINE, „Une revolution littéraire dans l'Occident latin: les Confessions de saint Augustin”, *Bulletin de littérature ecclésiastique* 88, 3–4. sz. (1987): 173–193; Jacques FONTAINE, „Genres et styles dans les Confessions de saint Augustin”, *L'information littéraire* 42, 1. sz. (1990): 13–20. A *Confessio peccatoris* augustinusi vonatkozásainak feltárására irányuló eddigi kísérletek kevésbé meggyőzőek: Patricius V. STUHLMANN, *Confessiones S. Augustini, Nicolai Bethlen et Francisci Rákóczy II.* (Budapest: Buschmann, é. n.); BRISITS Frigyes, *Szent Ágoston és Rákóczi Ferencz Vallomásai* (Pécs: Dunántúl R. T., 1914).

13 R. VÁRKONYI Ágnes, „Történetírás, kritika és emlékezet”, *Haditörténeti Közlemények* 120 (2007): 623–648, itt: 624–625.

14 Összefoglalóan lásd: *A Rákóczi-szabadságharc*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes és KIS Domokos Dániel, Nemzet és emlékezet (Budapest: Osiris, 2004).

sajátos módon teleologizált események és elképzelések a lehető legszorosabban és igen sokrétűen kapcsolódnak hozzá, s e kapcsolatok tisztázása jóformán még el sem kezdődött. Különleges helyzet, hogy azt az eseménysort, amelyre a *Confessio* elbeszélése közvetve irányul, Rákóczi egy másik műben, a *Mémoires* egy más modalitású narrációjában beszéli el.

A *Confessió*ban rögzített események egy részét Rákóczi némileg másként beszéli el a *Mémoires*-ban. A történeti források nem igazolnak vagy megkérdőjeleznek bizonyos részleteket, s számos jól dokumentált eseményről az elbeszélő hallgat. Így pl. gyermek-kora ábrázolásába beleszővi a munkácsi vár hálósobájában az asztal alól előbukkanó, a kisgyermek Rákóczi, anyja és nővére közös ágya felé tartó kígyó és a kígyóval egyedül hagyott gyermek – a komorna és nővére elmondására hivatkozva előadott – máshonnan nem ismert történetét, és felhasználja egy ellene irányult mérgezési kísérlet más forrásban nem szereplő motívumát.¹⁵ Csak nagyon keveset árul el Rákóczi az Elzbieta Sieniawska lengyel hercegnőhöz fűződő, több évig tartó, utólag „bűnös”-nek nevezett szerelmi kapcsolatának részleteiről. A tovább bővíthető példák egyúttal jelzik, a mű fényt vet Rákóczi tudat- és érzésvilágára, egyéni látásmódjára, döntési mechanizmusaira, műveltségére, értékrendjére, emlékezetének működésére, beleélő képességére és mindezek időbeli változására is.

A *Confessio* elemzését nehezítő tényezőkhöz sorolható a teocentrikus felfogás erőteljes jelenléte, a képzeletet megmozgató, valótlan elemek, a túlzó módon heroizált epizódok, a tudatos ferdtések és az ellipszisek. Az önéletíró földi bukása mintegy feloldódik, szublimálódik a spirituális tapasztalatban; „megtérés”-ét Rákóczi Augustinus nyomán korábbi világi énje feletti spirituális győzelemként, a társadalmi és politikai törekvésekkel történt szakításként ábrázolja.¹⁶ A földi, világi értelemben kudarcot vallott, vesztes és csalódott fejedelem perspektívájából pozicionálja magát a politikai elitel szemben; elbeszélését alapvetően befolyásolja az emigrációt, majd a száműzetést követően megváltozott viszonya a többségi politikai diskurzushoz. E vonatkozásban a *Confessio* párhuzamba állítható La Rochefoucauld *Emlékirtaival*, melynek megírását jelentős részben a szerző Fronde utáni kegyvesztettsége és az önigazolás vágya motíválta.¹⁷ A tudatos elhallgatás szemléletes példája, hogy míg a Rákóczinak tulajdonított *Responsio* (1707) megnevezi Friedrich Wolf jezsuitát, aki a bécsújhelyi szökést megszervezte, a *Confessió*ban – feltehetően diszkrecionális okokból – mélyen hallgat róla, s ki-

15 A kígyó-történetet rejtett Herkules-toposzként értelmezi R. VÁRKONYI Ágnes, „Narráció és elmélkedés II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris* című művében”, in *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály és GÁBOR Csilla, 167–199 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2007), 186–196; Uő, „A kiválasztott gyermek: A *Confessio peccatoris* forráskritikai vizsgálatához”, in *Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. ERDÉLYI Gabriella és TUSOR Péter, 751–762 (Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2007).

16 Vö. Louise Godard de DONVILLE, éd., *La Conversion au XVIIe siècle: Actes du XIF colloque du Centre Méridional de Rencontres sur le XVIIe siècle* (Marseille: Centre Méridional de Rencontres sur le XVIIe siècle, 1983); C. LEPELLEY, „Un aspect de la conversion d’Augustin: la rupture avec les ambitions sociales et politiques”, *Bulletin de littérature ecclésiastique* 88, 3–4. sz. (1987): 229–246.

17 François duc de LA ROCHEFOUCAULD, *Mémoires*, éd. Jean MARCHAND (Paris: NRF, Gallimard »Bibliothèque de la Pléiade«, 1964); ARADI, *A fogalmi metafora...*, 53–54.

zárólag saját ügyességének, találékonyságának és felesége közreműködésének tulajdonítja a szökés sikerét.¹⁸ Az ilyen esetek egy részében nem egyszerűen feledékenységről van szó, hanem tudatos törekvéstről, hogy ne kompromittáljon másokat. Tóth Zsombor Bethlen Miklós önéletírásával kapcsolatos kutatásai nyomán R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet arra, hogy a kihagyott részek ugyanolyan jellemzőek, mint az elbeszélések, s a tudatos elhallgatás is a múlt egyik valóság-részével áll kapcsolatban.¹⁹ Annak számbavétele, hogy mit és miért hallgat el vagy tart homályban Rákóczi a *Confessió*ban, fontos feladat.

Az elemzést nehezítő tényezők közé tartoznak a mű belső ellentmondásai, szándékolt vagy véletlen következtelenségei, tárgyi tévedései, a közlések esetlegessége, az életpályát végig kísérő konfliktusos helyzetek utólagos értelmezése, a történeti források és forrásközlések hiányosságai, valamint a száműzött helyzetéből fakadóan szükségesnek ítélt diszkréció. Némely részlet nem erősíthető meg, de nem is cáfolható máshonnan vett adatokkal, s a mű egyedüli forrásnak számít bizonyos eseményekre nézve. Rákóczi többször hangsúlyozza, hogy nem történetírói igénnyel ír, s csak a saját bensejét érintő dolgokat és nem a külső történéseket adja elő.²⁰ Fontos eseményekkel nem foglalkozik, ugyanakkor gyakran ad a történetírásától eltérő értékelést. Többször bevallja, hogy egy-egy történetet csupán hallomás után ír le. Bizonyos események emlékezetbeli felidézése különösen mély benyomást tehetett rá, s a vonatkozó szövegrészek ennek érzelmi hatása alatt készültek.

Számolni kell azzal is, hogy helyzetek, kijelentések, események és időpontok idővel átformálódtak, és másként rögzültek Rákóczi emlékezetében. A valóságban különböző okokra visszavezethető események gyakran közös optikában jelennek meg. Adott események és döntések múlt időbe tétele az emlékező által nem feltétlenül jelenti azok befejezett tény voltát egy meghatározott időpontban; egy-egy elképzelés bemutatása valós lehetőségként nem számol annak irreális, az elbeszélő tudtán kívül már korábban eldöntött vagy meghíúsult voltával. A *Confessio* szerzője és a jelenleg ismert egyetlen kézirat leírója a kutatás jelenlegi állása szerint Rákóczi, de nem tudjuk biztosan, valóban egyedül dolgozott-e a szövegen.²¹ A mű nagyon sok új, eredeti vonással árnyalja a szerző portréját, de önmagában nem ad választ a kérdésre, ki és milyen személyiség volt Rákóczi, s személyisége hogyan változott az időben. A kérdés megválaszolásához szükség van a módszeres összevetésre a történeti források adataival. Ez mindeddig nem történt meg, a mű kritikai kiadása évtizedek óta várat magára. A továbbiakban a szabadságharcot követő lengyelországi tartózkodás *Confessio*-beli ábrázolásának néhány

18 SZÖRÉNYI László, „Rákóczi, a feledékeny remete”, in *A mi Rákóczink: A Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság jubileumi konferenciája (2003)*, (Újvidék: Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság, 2005), 68–75, ESZE Tamás, „Rákóczi »Responsio«-ja”, in *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZAUDEK József és TARNAI Andor, 27–100 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), 38.

19 R. VÁRKONYI, *Történetírás, kritika...*, 640–641.

20 *Conf.*, 283: Hoc porro quonam modo subsecuta fuerint, non hujus operis est describere, quo interna non externa refero.; *Vall.*, 235.

21 TAKÁCS László, *II. Rákóczi Ferenc: Confessio Peccatoris. A kézirat tanulmányai*. Előadás az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében, 2018. márc. 27-én.

részletét vetem össze az ugyanezen időszakban keletkezett egyéb források, elsősorban az emigránsok leveleinek²² és Szathmári Király Ádám udvari naplójának megfelelő szövegével. E forrásokban nem utólag konstruált narrációk szólnak meg, hanem a Rákóczi által több évvel később leírt és értelmezett eseményekkel egykorú, azok résztvevőitől származó dokumentumokról van szó. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a levelek sem nélkülözik teljes mértékben az irodalmi megformálás jegyeit.

Az 1711. február 21-étől 1712. november 9-ig terjedő, mintegy húsz hónapos lengyelországi időszak fő eseményeit röviden összegezhetjük. Az első hónapokban Rákóczi Dél-Lengyelország különböző városaiban, váraiban és kastélyaiban tartózkodott kíséretével, részben vendégként. Kezdetben mintegy ezer személy ellátásáról kellett gondoskodni tágabb környezetében.²³ Március 26–28. között Stryj várában tanácskozott tábornokával, Károlyi Sándorral Pálffy János császári tábornok békefeltételeiről. Április elején Ráday Pál kancellárt Pálffyhoz küldte a feltételek némely pontjának tisztázására. Husztra országos gyűlést hívott össze, melynek helyszínét Károlyi az ellenséghez közelebb fekvő Nagykárolyba tette át. Április 18-án a kukizóvi kastélyban Rákóczi kibocsátotta utolsó pátensét, melyben a gyűlés helyszínének áthelyezését árulásnak minősítette. Április 29-én Jean-Casimir Baluze francia diplomata Jaworówban felajánlotta XIV. Lajos közvetítését I. Péter cárnak Oroszország és Svédország között. A szatmári béke május 1-jei aláírását követően Rákóczi nem mondott le az erdélyi fejedelmi címről, nem fogadta el a békefeltételeket, s ügyét orosz és francia közvetítéssel, az európai általános békekötés révén remélte megoldani. Május 12-én Jaworówban találkozott I. Péterrel, június 5-én Jarosławban a cárral és II. Ágost lengyel királlyal tanácskozott. A bécsi Haditanács májusban tervet dolgozott ki Rákóczi és gróf Bercsényi Miklós főgenerális elfogatására, amit júniusban és júliusban is megerősítettek.²⁴ Július 8-án a törökök legyőzték a cár hadait a pruti csatában. Július 20-án III. Károly ratifikálta a szatmári békét, amivel az amnesztiát kért emigránsok biztosítékot kaptak, hogy hazatérésük után nem zaklatják őket.²⁵ Augusztus 21-én Rákóczi ismét találkozott a cárral, majd augusztus 29-én feleségét, Bercsényit, a hozzá csatlakozott főnemesek és nemesek többségét hátra hagyva, a cár útját követve váratlanul Toruńba, onnan szeptember 27-én Gdańsk felé hajózott. A lengyel diplomácia az év végétől Flemming kancellár útján többször javasolta neki, egyezzen ki a bécsi udvarral; II. Ágost ekkor már szeretett volna szabadulni tőle.²⁶ November 11. után Elbingben Rákóczi újabb megbeszélést tartott a cárral, majd ugyanezen hónap 19-én Gdańskba költözött, ahol egy évig élt, mielőtt Franciaországba indult.

Rákóczi Lengyelországban írt diplomáciai levelei rendkívül élénk külpolitikai tevékenységet jeleznek az orosz, a lengyel és a francia udvar irányában, valamint az utrechti béketárgyalások további résztvevői felé. Nemcsak az említett udvarok követeivel, saját küldötteivel és Sieniawska hercegnővel levelezett sűrűn, hanem személyesen írt I.

22 Vö. HOPP, *Az író Rákóczi*, 899–901.

23 KÖPECZI Béla, *A bujdosó Rákóczi* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 137.

24 Uo., 142–143.

25 Uo., 146.

26 Uo., 165–166.

Péternek, II. Ágostnak, XIV. Lajosnak és V. Fülöpnek. Személyesen tárgyalt ezen udvarok diplomataíval, s hágai követe, Klement János Mihály az angol királynőnek címzett memorandumot adott át 1711 augusztusában.²⁷ A lengyelországi diplomáciai törekvések részben még be nem zárult politikai lehetőségekhez kapcsolódtak, részben irreális elképzeléseket fejeztek ki.

A lengyelországi emigrációval kapcsolatos rész a *Confessio* II. könyvének körülbelül a közepén található, terjedelme mintegy harmincöt nyomtatott oldalt tesz ki.²⁸ Ezt a könyvet Rákóczi 1718. február 21-én, Magyarország elhagyásának hetedik évfordulóján, Drinápolyban kezdte el írni, s a lengyelországi tartózkodást hat-hét év távlatából beszélte el. Míg a *Mémoires* végén csak röviden utal a lengyel földön töltött hónapok fő politikai, katonai és diplomáciai eseményeire,²⁹ a *Confessióban* különleges jelentőséget tulajdonít ezen időszaknak. A felsorolt eseményeket kivétel nélkül érinti, de nem egyforma részletességgel és nem azonos érzelmi hangsúllyal ábrázolja; az általa és Bercsényi által lengyel földön elindított diplomáciai akciók egy részét elhallgatja.

A megkülönböztetett figyelemnek több politikai és magánéleti oka van. A politikai okok közül kiemelkedik, hogy a szabadságharc bukása után Rákóczi lengyel földön talált menedéket, s az itt táplált remények megvalósulásától várta Magyarország, Erdély és a saját helyzetének jobbra fordulását. A fő magánéleti ok az, hogy a bécsújhelyi börtönből 1701. november 7-én történt szökése után ugyancsak ide menekült, s ez év karácsonyán a Lubomírskiek varsói palotájában találkozott Elzbieta Sieniawska hercegnővel, akivel rövidesen bensőséges viszonya alakult ki. A szabadságharc alatt Sieniawska gazdasági és politikai-diplomáciai ügyekben egyaránt segítette Rákóczit, többször személyesen találkoztak, és leveleztek egymással.³⁰ A bukást követően Rákóczi politikai reményei és zilált anyagi ügyei rendezésének vágya is erősítették a kapcsolatot. Rákóczi törvényes felesége, Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnő 1708 óta élt Lengyelországban.

A lengyelországi időszakot Rákóczi kettős perspektívából ábrázolja. Az egyik az önvád, saját bűnösségének és emberi gyengeségeinek elismerése és ismételt hangsúlyozása az elbeszélő részekben és az ezeket sűrűn megszakító vallási, teológiai fejtegetésekben. Az utóbbiak az összterjedelemnek több mint egyharmadát teszik ki, s külön elemzést igényelnek. Ezekben Rákóczi rendszerint a „végtelen jószág”-hoz, a Megváltóhoz, az „örök bölcsesség”-hez vagy saját lelkéhez fordul. A fejtegetések ismétlődő motívumai a kegyelem, az emberi akarat és az erkölcsi erények viszonya, az utólagos

27 *Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711)*, éd., établi. Ferenc TÓTH (Paris: H. Champion, 2012); *Correspondance diplomatique de François II Rákóczi 1711–1735*, éd., pub. Béla KÖPECZI (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 96–104; *Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára: Angol levéltárakból*, I–III. köt., közli SIMONYI Ernő (Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1871–1877).

28 *Conf.*, 177–213; *Vall.*, 146–175.

29 *Mémoires du prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*, avec une postface et des commentaires de Béla KÖPECZI, texte établi et appareil critique par Ilona KOVÁCS (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 197–200.

30 *Correspondance de François II Rákóczi et de la palatine Elzbieta Sieniawska 1704–1727*, Publiée avec collaboration de Gábor TÜSKÉS par Ilona KOVÁCS et Béla KÖPECZI (Budapest: Balassi Kiadó, 2004). Vö. KÖPECZI, *A bujdosó...*, 135–136.

megbánás és az önszeretet, melyről hosszan elmélkedik a lengyel–magyar határ átlépéséhez fűzött reflexiókban, s később is többször megemlíti. Bevallja, saját tekintélyének növelése érdekében buzdította híveit arra, hogy kövessék, noha előre látta bekövetkező nyomorúságukat. Néhány sorral lejjebb azonban önmagának ellentmondva azt állítja, senkinek nem mondott többet, mint amennyit maga hitt.³¹ Beismeri, míg korábban úgy vélte, semmi nem történt az ő hibájából, s a közügyeket a magánügyei elé helyezte, most már látja, ennek épp az ellenkezőjét cselekedte. Az önszeretetet tartotta „a haza, az e világi és házasságtörő szerelem fogságában”.³²

A másik perspektíva az előbbinek épp az ellentéte: önmaga mentése, védelme, azaz az apológia. Többször határozottan tiltakozik az ellen, hogy mentegetőzik a tettei miatt,³³ de valójában mindvégig ezt teszi, mind a köz-, mind a magánügyekkel kapcsolatban. Közvetve felmentést és megbocsátást kér az olvasótól is. A kedvezőtlen eseményeket ismételtén Isten rendelkezésének, az ő akaratának tulajdonítja.³⁴ Másutt, mint például Károlyi általa titokban elrendelt, de meghíusult felkoncolásánál, mások tanácsára és az „átkos titkos emberi tanácsos”-ra, az önszeretetre hárítja a felelősséget.³⁵ A Sieniawskával fenntartott házasságtörő viszony esetében politikai megfontolásokra és a kapcsolat anyagi vonatkozásaira, jarosławi birtokügyeire hivatkozik. Jelzi, jarosławi birtokait Sieniawska nevében vásárolta meg, és az ő birtokosi címén élvezte azok javadalmát.³⁶ Később bevallja, egy idő után csupán színlelte a barátságot a hercegnővel, „nehogy gyűlölséggé változzék a szerelem”.³⁷ E részekben különösen jól megfigyelhető az önvád és az apológia sajátos keveredése. 1711. március 30. és 1712. november 4. között Rákóczi összesen huszonhárom levelet írt Sieniawskának különböző helyszínekről, Sieniawska fennmaradt leveleinek száma ugyanebből az időszakból tizenöt.³⁸ Feleségéről csupán egyszer emlékezik meg, s elítélő módon ír költekező életmódjáról, a jelenlétében megnövekedett háztartási terhekről és más kellemetlen ségekről, valamint a saját képmutató magatartásáról.³⁹

Nagy részletességgel számol be Rákóczi a rendkívül szövevényes, nehezen átlátható nemzetközi, azon belül a lengyelországi politikai helyzet alakulásáról, a titkos diplomácia eszközeinek alkalmazásáról, az őt érintő fordulatokról, az ezekhez fűzött remé-

31 *Conf.*, 178: nemini nec plus dixi, quam ipsemet credidi; *Vall.*, 146–147.

32 *Conf.*, 184: me amor ille proprius alligatum tenebat ad patriam, ad amorem profanum et adulterum; *Vall.*, 151.

33 Így pl. uo.

34 Így pl. *Conf.*, 186–187; *Vall.*, 153.

35 *Conf.*, 180: suadebatur mihi; 181: accedebat his secretus quoque ille consiliarius hominis, amor ille proprius; *Vall.*, 148–149.

36 *Conf.*, 188; *Vall.*, 154. A jarosławi birtokot valójában 1707 elején a francia udvar vásárolta meg Rákóczinak, de jogi okok miatt formálisan Sieniawska nevére iratták. A birtok körüli anyagi vita 1712 első felében hónapokig elhúzódott Rákóczi és Sieniawska között, s elmérgesítette a kapcsolatot. Ehhez járult, hogy Sieniawska és férje szereték volna megszerezni a császár pártfogását, s ezért nem támogatták tovább Rákóczit és kíséretét. KÖPECZI, *A bujdosó...*, 136, 154–155.

37 *Conf.*, 195: ne tamen amor vertatur in odium; *Vall.*, 161.

38 *Correspondance de François II Rákóczi...*, 112–178.

39 *Conf.*, 187; *Vall.*, 154.

nyeiről és csalódásairól. Először a francia király és a cár közti szövetség, majd a cár és a török közti béke megkötésének tervébe vetette reményét.⁴⁰ Leírja, hogy bejárta a Magyarországgal szomszédos helyeket, lengyel főnemeseknél vendégeskedett, s fogadta barátai hódolatát. A cárral és a lengyel királlyal folytatott megbeszélések kapcsán hangsúlyozza, nem történelmet akar írni vagy magyarázni, hanem lelkiismeretéről szándékozik számot adni. Megemlíti: a királyi tanács jarosławi ülésén II. Ágost beleegyezett abba, hogy szenátusi határozattal megszavazzák Rákóczinak és követőinek az állam nyilvános védelmét.⁴¹ Jaworówi és jarosławi tárgyalásainak kudarca, terveinek megghiúsulása kapcsán hosszan elmélkedik a fejedelmek hiúságáról, gyarlóságáról, pazarló világi életének hiábavalóságáról. Utólag úgy látja, nem bánta trónja elvesztését, a magyarországi háború felújításának tervéről azonban nem mondott le, s közvetíteni akart a cár és a török közti békekötésben.⁴² Jelzi, az általa és a Jean-Casimir Baluze egykori varsói követségi titkár által a francia király nevében előadott javaslatok jelentős különbsége miatt megrendült saját szavahihetősége a cár szemében.⁴³ A cár elutazása, az orosz segítségbe vetett reményének szétfoslása után a jaworówi várban telepedett le, s megemlíti, vadászatokkal, hajózással, fürdőkkel és testgyakorlatokkal töltötte az időt.⁴⁴ Ezután hosszú teológiai fejtegetésbe bocsátkozik a keresztények bűneiről, a bűn eredetéről, a romlás útjairól, majd a bűnbánatról, a szenvedés értelméről, a kegyelem és a megváltás mibenlétéről elmélkedik.⁴⁵ Jelzi, csak röviden tekinti át azt a néhány hónapos időt, melyben „ide-oda futkosott Lengyelországban”.⁴⁶

1711 közepe táján utal arra, ügyei pénz hiányában holtpontra jutottak. Beszámol a Portára küldött követének eredménytelen missziójáról, s a cár elbeszélése nyomán olyan elevenen ábrázolja a pruti csata lefolyását és az azt övező diplomáciai lépéseket, mintha maga is jelen lett volna. A csata előzményei között elmondja, a törökkel szemben követendő taktikáról a cárral folytatott megbeszéléseken azt színlelte, hogy osztozik a lengyel király véleményében, mely szerint a cár a lengyel határnál várja be az ellenséget.⁴⁷ Megemlíti, hogy I. Péter felajánlott neki egy területet Ukrajnában, de ő jobban bízott a francia király ígéretében.⁴⁸ A cárt követve Jarosławba ment, ahonnan hajón elkísérte az uralkodót Elbingbe, Bercsényi Miklóst hagyva hátra maga helyett helytartóként. Szemléletesen ábrázolja a hajóút viszontagságait. Toruńban táncmulatásokkal, lakomákkal és nyilvános kocsmái ivászatokkal töltötte az időt a cár társaságában, hogy – mint utólag írja – elnyerje annak jóindulatát, majd inkognitóban, francia öltözékben Gdańskba hajózott.⁴⁹

40 *Conf.*, 186; *Vall.*, 153.

41 *Conf.*, 188; *Vall.*, 154.

42 *Conf.*, 189–192, 202–203; *Vall.*, 156–158, 166.

43 *Conf.*, 186; *Vall.*, 153.

44 *Conf.*, 195; *Vall.*, 160.

45 *Conf.*, 192–201; *Vall.*, 158–165.

46 *Conf.*, 201: Breviter transcurram hic aliquot mensium spatium per quos hinc inde discurrebam in Polonia; *Vall.*, 165.

47 *Conf.*, 189; *Vall.*, 155.

48 *Conf.*, 202–206; *Vall.*, 166–169.

49 *Conf.*, 205–208; *Vall.*, 168–171.

A több mint egy éves gdański tartózkodás ábrázolása feltűnően szűkszavú.⁵⁰ Rákóczi megemlíti, hogy báró Jean-Victor de Besenval francia követ fogadta házába álneven.⁵¹ Elmondja, fel akarta keresni I. Frigyes porosz királyt Berlinben, de a király nevében, saját érdekére hivatkozva lebeszélte erről.⁵² Az elbeszélés hangsúlyos részei közé tartozik Rákóczi világi életmódja, mulatozásai és csalódása az újabb francia ígéreteken. Kicsapongásait az utólag felindított bűnbánat fényében ábrázolja. Senkit nem nevez néven azok közül, akikkel Gdańskban kapcsolatot tartott; Szathmári Király Ádám naplójából tudjuk, hogy összeköttetésben állt többek között Kazimierz Ludwik Bieliński-vel, a korona marsalljával, Teodor chełmi püspökkel, Tomasz Dizialinsky chełmi vajdával, Jan Jerzy Przebendowski kincstartóval, Michał Zamojski gñewski sztarosztával, Piotr Krzewski malborki vajdával és Jakub Zygmunt Rybiński generállissal.⁵³ Gdańskból felkereste az Elbingbe visszatért cárt, de érzékelté iránta való jóindulatának megváltozását. 1712 tavaszán anyagi nehézségek miatt elbocsátotta udvari embereinek többségét, s csak néhányat tartott meg közülük. Ez a tett egyik részről sem volt „szívfájdalom nélkül”, írja lakonikusan. Az igazi okot, ami ebbe a helyzetbe juttatta, elhallgatja.⁵⁴ Útra kelését Franciaországba saját reményei mellett – hogy ti. ügyét és személyét tekintetbe veszik a Franciaország és Anglia közti békétárgyalásokon – egy meg nem nevezett angol követ rábeszélésével, a követ utazáshoz nyújtott segítségével és azzal indokolja, hogy a lengyel királyi udvar tudtára adta, nem tudják tovább garantálni személye biztonságát. A motivációk között megemlíti, hogy utóbb tévesnek bizonyult, „hazugul terjesztett” hírt kapott a francia király haláláról, orgyilkosok által ellene szőtt csapdákról értesült, s a fenyegető szegénység és nyomor gondolata is foglalkoztatta.⁵⁵

Ha most egy pillantást vetünk a levelekre, melyeket Rákóczi Dél-Lengyelországban hagyott kíséretének tagjai írtak egymásnak, otthon maradt hozzátartozóiknak és magának Rákóczinak, a *Confessióban* ábrázoltnál árnyaltabb és részben eltérő kép bontakozik ki a lengyelországi időszakról, az események kontextusáról és korabeli értelmezéseiről. Rákóczi környezetében is voltak olyanok, akik már az emigráció elején tőle eltérően gondolkodtak. Közéjük tartozott Ottlyk Pál, Ottlyk György volt udvarmester fia, aki az amnesztia hírére 1711. április 19-én Jarosławból ezt írta otthon maradt öccsének:

Bár jüjjen a lilek beste lilek kurafi, pro libertate kóborló s maga hasznát üző Kurucz, többé nem lát engem, többé ki se csal az ides hazámbul. [...] [A] Fejedelem Bercsényivel mind Czár körül forgolódának, és bennünket a sok bujdosókat avval biztattak, hogy a

50 *Conf.*, 208–213; *Vall.*, 171–175.

51 *Conf.*, 209; *Vall.*, 171.

52 *Conf.*, 209; *Vall.*, 171–172.

53 SZATHMÁRI KIRÁLY ÁDÁM *Napló-könyve 1711–1717 Esztendőken, II. Rákóczi Ferenc Fejedelem Bujdosásáról*, szerk. THALY KÁLMÁN, Rákóczi Tár I. (Pest: 1866), 258–260; KÖPECZI, A *bujdosó...*, 150.

54 *Conf.*, 211: Non hoc factum fuerat absque particulari cordolio seu meum seu illorum considerando statum. [...] Non Confessionem concernit hic referre veram rationem; *Vall.*, 173.

55 *Conf.*, 211–212; *Vall.*, 173–174.

békesség tractája itt Lengyelországban elvégeztetik. [...] [A] kik Károlyi Sándor urammal ő Nagyságával megmaradtak Magyarorszában: azok jól jártak.⁵⁶

Az amnesztia reményében július és szeptember között a fejedelem hozzájárulásával vagy anélkül többen megváltak Rákóczi udvarától, és visszatértek Magyarországra. Erről a *Confessio* csak röviden tudósít, s épp csak megemlíti a Szathmári Király Ádám naplójában⁵⁷ részletesen megörökített dél-lengyelországi királyi és főúri kastélyokat, várakat, kerteket, a Rákóczi által vagy a tiszteletére rendezett mulatságokat, vendégségeket. Gdańskból Rákóczi egyaránt levelezett kíséretének Elbingben tartózkodó tagjaival és udvarának Dél-Lengyelországban maradt részének vezetőivel. A fejedelem északra távozását követően vége lett a vendégjárásnak, s egy idő után szaporodni kezdtek a Dél-Lengyelországban maradt magyar nemesek panaszos levelei.

A levelek fő témái az anyagi gondok, a létbizonytalanság és az emigránsok sorsának további alakulása. 1711. szeptember 13-án Bercsényi így írt Rákóczinak: „Már én Istennemre bízom magamot, s vakon, szembéhúзва várom az fátumot. Nem szaladok, még nem űznek; ha megrivasztanak, itt hagyom az keteputát. Tudom az alatt Fölséged sem felejtkezik el rólunk. [...] Ha nem haza: légyen hová, mire mennünk.”⁵⁸ Szeptember 29-ei levelében arról tudósít, hogy „passus” nélkül már nem engednek ki senkit a nagyhetmán emberei. „Valahol magyart tanálnak, mindeniből kifosztják, [...] Antalóczit s többet is megfosztottak; [...] persequáltak már, orderbúl!”⁵⁹ Vay Ádám, Rákóczi udvari marsallja, aki anyagi szükségében ezüst tárgyainak elvesztegetésére kényszerült, így írt: „Az ide való lengyelség irtóztató mint rettent és fenyeget bennünket!” Kérte Rákóczit, fizesse vissza a szerencsi malom építésére kamat nélkül neki korábban adott kölcsön összegét, de kérése teljesítetlen maradt.⁶⁰

A levelek tanúsága szerint a lengyel főurak szűkmarkúvá váltak, s elzárkóztak a további segítség elől. Novemberben bizonytalanná vált a Dél-Lengyelországban maradt emigránsok szálláshelye, kilátástalanná vált a katonák fizetése, felbomlóban volt a fegyverem, s mind többen indultak haza. Bercsényi tudomására hozta Rákóczinak, hogy nem sok hasznát veszik Gdańskból küldött fejedelmi „intentiójá”-nak.⁶¹ Nincs hol maradniuk, s nincs hova menniük; vannak, akik már Oroszországba vagy Törökországba is elmennének.⁶² December 16-ai levelében Rákóczi segítséget helyezett kilátásba, amire ugyanezen hónap 26-án Bercsényi így válaszolt: „mert fölséged méltóztatik javallani: ha nincs mit enni is, mégis együnk, ha nem maradhatunk is, békivel lakjunk. Azt szeretném én, Fölséges Uram tudni: mikor ezek nem lehetnek, quid facto opus sit?”⁶³ 1712. február 6-án Rákóczi jelezte Vay Ádámnak, „az könnyebb subsistentia kedvéért” nem

56 Idézi HOPP Lajos, *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 17–18.

57 SZATHMÁRI KIRÁLY, *Napló-könyve...*, 236–243. vö. HOPP, *A Rákóczi-emigráció...*, 32–37.

58 HOPP, *A Rákóczi-emigráció...*, 47.

59 Uo.

60 Uo., 49.

61 Uo., 50.

62 Uo., 51.

63 Uo., 62.

ellenezné „az nemes-companiabelieknek elmeneteleket”.⁶⁴ Konstanty Sobieski herceg átmenetileg befogadta Vayt és családját, aki 1712. május 12-én Ilyvóban kelt levelében arról tudósította Rákóczit, parancsának megfelelően elbocsátotta a Nemesi Társaság maradék tagjait.⁶⁵ Rákóczi egyik tábornoka, Forgách Simon 1712. február 18-ai levelében arról írt, hogy eladott értéktárgyaiból próbál megélni. Kérdezi Rákóczi véleményét, menjen-e Törökországba vagy maradjon. Válaszában Rákóczi tiltakozik az ellen, hogy nem akar segíteni az emigránsoknak, szemrehányóan utal Forgách kísérletére a császári amnesztia elnyerése érdekében, s az Istenben való reménykedést ajánlja a levélírónak.⁶⁶

A gdański nemesség jóvoltából és a felvett kölcsönökből Rákóczi jó ideig sokkal kedvezőbb körülmények között élt, mint a Dél-Lengyelországban hagyott emigráció nemesi tagjai. Gdański udvara mintegy ötven főt számlált, Elbingben közel negyvenen tartózkodtak. Szathmári Király Ádám naplójegyzeteinek tanúsága szerint bejárták és megismerték a várost és környékét.⁶⁷ Sáros grófja álnéven, inkognitóban Rákóczi gyakran látogatta a lengyel főurak összejöveteleit, s ő is fogadott előkelő vendégeket. A kirándulások, tengerparti és városi séták, ebédek és esti mulatságok alkalmával nemes apródok kísérték. A *Confessióban* csupán egyszer említi „olykor feltámadt” lelkiismeret-furdalását amiatt, hogy nem tud segíteni magán és másokon.⁶⁸ 1712-ben Gdańskban időzött Rákóczi udvari festője, Mányoki Ádám, aki ekkor festette meg a legjobbnak tartott Rákóczi-portrét. Nagy valószínűséggel ő készítette ugyanekkor Vay Ádám és felesége, Zay Anna arcképét is.⁶⁹

Rákóczi gdański levelezésének egyik állandó motívuma a pénzkérdés. Ezüstneműi egy részének eladása⁷⁰ után elzálogosította jarosławi birtokát Sieniawska hercegnőnek, majd elhatározta a birtok eladását. A hercegnő a valós értéknél alacsonyabb árat kínált, amit a kényszerhelyzetben lévő Rákóczi elfogadott, az ár kifizetése azonban elmaradt. Sieniawska ezzel nagy összegtől fosztotta meg Rákóczit és udvarának létalap nélkül maradt tagjait. A levelek a *Confessióval* egybehangzóan tanúsítják, anyagi megfontolásból Rákóczi többeket elbocsátott gdański udvarából.⁷¹ A hozzá csatlakozni kívánó Vay Ádámnak május 20-ai levelében azt tanácsolta, kérjen kegyelmet Bécsben, de ő júniusban családjával és Sibrik Miklóssal együtt Rákóczihoz utazott.⁷²

Ez idő tájt merült fel a gondolat Rákócziban: Lengyelországból Franciaországba megy. XIV. Lajostól remélte politikai céljai támogatását, személyének védelmét és ki látástalan anyagi helyzetének megoldását. Besenval hiába próbálta eltéríteni szándé-

64 Uo., 52.

65 Uo., 53–54.

66 Idézi KÖPECZI, *A bujdosó...*, 157–158.

67 SZATHMÁRI KIRÁLY, *Napló-könyve...*, 256–261; vö. Hopp, *A Rákóczi-emigráció...*, 77–80.

68 *Conf.*, 202: remorsus conscientiae meae, qui mihi quandoque suboriebantur; *Vall.*, 166.

69 HOPP, *A Rákóczi-emigráció...*, 125.

70 Uo., 70–71.

71 Uo., 55–58.

72 Uo., 56–63.

kától.⁷³ Tervét közölte Bercsényivel, aki augusztus 25-ei levelében elkeseredett hangon válaszolt: „annyira szomorít levele Fölségednek, midőn olvasom mind ideit, s mind okait Fölséged elmenő szándékának, s végső remítelenségben való hagyattatásunkot. Mert, ha most is oly kevés pínzt küldtek, kiből nem juthat nekünk is: mit csináljak tovább? Már penig minden elhagyatott, éhelhaló magyar csak hozzám szorúl; zálogos pénzemmel is segítem sírva, mikor sírva kér Istenért, mert nem mehet ki halálra.”⁷⁴ A sorok szemléletesen mutatják a dél-lengyelországi emigráció magára maradottságát, helyzetének kilátástalanságát.

Távozását követően Rákóczi a francia követen keresztül továbbra is kapcsolatot tartott fenn a lengyel földön maradt nemesekkel, s egy ideig levelezett Vay Ádámmal és udvari káplánjával, Kéry Ádámmal is. A levelek visszatérő témái az emigránsok gondjai, panaszai, a köztük támadt egyenlenségek, a politikai hírek és a pénzügyek, köztük Rákóczi Varsóban élő feleségének pénztelensége.⁷⁵ Rákóczi igyekezett vigasztalni és reménnyel táplálni nyomorgó híveit, akik egyre kevésbé hitték el, hogy nem tud segíteni rajtuk. 1713. november 6-án Vay Ádám elkeseredésében így írt Rákóczinak: „Felséges Fejedelem, ha vagyon valami oly motívum mellyek kegyességre és könyörületességre kényszerítetik Felségedet, mind azokra kényszeritem, tanállyon módot benne: szegény feleségemet s gyermekimet vitettesse az magyar országi szélekre, magok nemzetsége között vagy szolgálattal vagy koldulással élhessenek, mert én az torkokat meg meczettem [!]. Magamat pedig vagy az tengeri halak vagy az ebek itten meg esznek.”⁷⁶ Minderről egyetlen sort sem olvashatunk a *Confessióban*.

Összegezve: a *Confessió*nak ez a része mintegy sűrítve mutatja az egész mű jellegzetességeit valóság és fikció viszonyát illetően. A viszony fő vonásai a gyakori perspektívaváltás, a belső ellentmondások, a valósághöz közeli ábrázolás és fikció sajátos kettőssége, az életút tudatosan teologizált, vallási-mitikus áthangolása. A fikció gyakran a hitelesség létrehozásának eszközeként szolgál. Miközben számos eseményt többé-kevésbé a valóságnak megfelelően rögzít, Rákóczi magas szinten és változatosan alkalmazza az irodalmi stilizálás eszköztárát. A megváltozott viszonyoknak megfelelően válogat a múlt eseményeiből. Több körülményt szándékosan elhallgat, s nem szól a megpróbáltatásokról, melyeket a mellette kitartó magyar nemesek családjukkal együtt lengyel földön átéltek, noha folyamatosan pontos tudomása volt róluk. Következétesen elhallgatja a különbséget a saját tekintélyének fenntartását célzó fényűző életmódja és egykori udvara tőle távol élő tagjainak nélkülözésekkel terhes élete között. Újra meg újra önmagát vádolja, amivel valójában felmentést remél. A különböző helyzetekben tanúsított színlelő magatartását gyakorlati megfontolásokkal mentegeti. Nem tematizálja kellő világossággal személyes felelősségét a történelemért, s áldozatként mutatja be önmagát. Ismételten igyekszik elfedni reális helyzetértékelő képességének egykori hiányát, s a fejedelmek csalóka ígéreteivel,

73 Uo., 82.

74 Uo., 64.

75 Uo., 85–90.

76 Uo., 92.

a rossz tanácsadókkal és Isten akaratával magyarázza a maga és társai sorsának kedvezőtlen alakulását.

A *Confessio* számos fiktív eleme felszívódott és beépült a historiográfiába; anélkül, hogy megvizsgálták volna a hitelesség kérdését, a történelmi emlékezet részévé lépett elő, s hozzájárult Rákóczi alakjának pozitív nemzeti szimbólummá válásához. A nemzeti önismeret nagymértékű hiányokat mutat, s alapvető korrekcióra szorul ezen a területen. A mű szubjektív hitelessége és irodalmi kvalitása megkérdőjelezhetetlen, de történeti forrásként csak jelentős megszorításokkal, a lehető legnagyobb körültekintéssel és szigorú kritikával használható. Az elbeszélő nem elsősorban a történelmi eseményeket adja vissza, hanem Rákóczi benyomásait, emlékeit, véleményét és kritikáját az eseményekről. Ez a kritika bevallottan nem tárgyilagos, a „torzítás” mértéke és iránya esetről esetre különböző. Az írás idején született, utólagos reflexiók, kommentárok és értelmezések szinte szétválaszthatatlanul összeszövődnek az események elbeszélésével és az egykori megfontolások és kétségek felidézésével, ami rendkívül megnehezíti a szöveg rétegeinek elkülönítését. A Lengyelországba emigrált Rákóczi nem azonosítható a *Confessiót* író száműzöttel. A száműzött által utólag előadott indítékok, érvek, helyzetmegítélések és hivatkozások nem vetíthetők vissza a korábbi időszakokra.⁷⁷

A vizsgálat tanúsága szerint az eddiginél komolyabban kell vennünk Rákóczi figyelemztetését, hogy itt nem történelmet ír. Különböző valóságszintekkel kell számolnunk, melyek közül az egyik az önéletrajzi elbeszélés, az emlékezés és értelmezés szintje. A történetek rendszerint több szinten zajlottak, gyakran összetorlódtak, s Rákóczinak csak egy részükre volt rálátása. Fikció és valóság csak együtt, egymás viszonylatában érvényes. Indokoltnak tartom a mű műfaji státuszának pontosítását olyan értelemben, hogy az önéletrajz és a vallomás mellett kapjon benne hangsúlyos szerepet az apológia műfaja. Csak az ilyen típusú módszeres összevetések sorozatától remélhetjük, hogy egy lépéssel közelebb jutunk a kérdés megválaszolásához: milyen mértékben tekinthető történeti forrásnak a *Confessio*, és pontosan hol húzódnak benne valóság és fikció határai.

77 Vö. DÉNES Iván Zoltán, *A történelmi Magyarország eszménye: Szekfű Gyula a történetíró és ideológus* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2015), 86.